

УДК 929:32 Ђилас М.
323.23:314.151.3-054.7(460)"1950/1953"
327.8(497.1)"19"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.mil.165-188>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 4. 6. 2025.

Прихваћен/Accepted: 17. 7. 2025.

Александар В. МИЛЕТИЋ

Институт за новију историју Србије

samiletic82@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5801-3718

На тајном задатку.

Милован Ђилас и шпански комунистички дисиденти (1950–1953)*

АПСТРАКТ: Почетком 50-их година југословенско руководство је, пред изазовом снажне спољнополитичке изолације, грчевито тражило путеве ка пробоју на међународном пољу, посебно на Западу. У том погледу контакти са разним представницима западноевропске левице били су драгоцени. Рад представља покушај историографске анализе једне, науци мање познате, епизоде у политичкој делатности Милована Ђиласа, тј. његове улоге у плану југословенског руководства да преко шпанских (емигрантских) дисидената и њихове политичке организације Покрета социјалистичке акције (МАС) успостави потенцијални утицај на западну политичку сцену.

Кључне речи: Милован Ђилас, шпански емигранти, комунистички дисиденти, Покрет социјалистичке акције.

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години бр. 451-03-136/2025-03/200016.

Увод

Различити начини пласирања сопственог политичког утицаја у свету, посебно у сложеним условима Хладног рата, били су за земљу попут Југославије од изузетног значаја. Потреба за активностима у том правцу била је перманентно присутна у спољној политици југословенског руководства, нарочито у нестабилним условима међународне изолованости почетком 50-их година. У ситуацији апсолутне изолације са Истока после прекида односа са СССР-ом и његовим блоком, политички „продор” на Запад, првенствено међу земље у Западној Европи, наметао се као један од најкрупнијих приоритета. Тако се у овом периоду, поред других облика сарадње (политичке, економске и одбрамбене),¹ сарадња са Западом повремено спроводила и на идеолошком пољу. Реч је, наиме, о веома интензивној кампањи Југославије у успостављању и развијању контаката и сарадње са представницима партија и покрета за-

¹ Сарадња Југославије са Западом, првенствено са САД, током прве половине 50-их година и политичке изолације са Истока, била је интензивна и одвијала се на више нивоа, од политичке подршке у међународним односима, преко издашне економске помоћи до снажне одбрамбене сарадње. Видети: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u* (Beograd: Službeni list SRJ, 2000); *Balkanski pakt 1953/1954*, priređivači dr Milan Terzić, dr Mihajlo Basara, Nemanja Milošević, Miljan Milkić, DMITAR Tasić i Tatjana Lečić, (Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005); Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958* (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006); *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, priredio Lj. Dimić (Beograd: Filozofski fakultet, Arhiv SCG, INIS, 2008); Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)* (Beograd: Arhipelag, 2014); Александар Животић, *Вашингтонска конференција 1951* (Београд: Завод за уџбенике, ИНИС, 2015). Поред наведених, постојали су и други облици југословенског „пробоја” на Запад, који су свакако у одређеној мери у себи имали и политичку димензију. Овде пре свега мислимо на деловање организација попут Савеза синдиката, СУБНОР-а, АФЖ-а, Народне омладине Југославије, Савеза књижевника, које су се пак повезивале са разноврсним организацијама или појединцима на Западу (друштва пријатељства, синдикати, новинари, интелектуалци, верске организације, банкари и сл.). Видети: Драгомир Бонџић, *Мисао без ђасоша: међународна сарадња Београдској универзитетској 1945–1960* (Београд: ИСИ, 2011); Весна Алексић, „Национални одбор за слободну Европу и посета делегације америчког Конгреса Југославији 1952. године”, *Токлови историје*, 2/2019, 111–133; Saša Ilić, „Kvekeri o Jugoslaviji 1950. godine”, *Historijska traganja*, 22/2023, 123–152.

падноевропске социјалистичке и социјалдемократске левице, левице која се није налазила под директним или индиректним утицајем СССР-а.

Ова врста сарадње имала је на неки начин посебан статус у спољној политици Југославије, јер је идеологија тзв. „марксизма-лењинизма“, као платформа југословенског социјалистичког идентитета, у то време запала у озбиљну кризу одбацујући „стаљинизам“, коју је пак додатно погоршавала и политички компромитујућа сарадња једне, до јуче тврде просовјетске, социјалистичке земље са капиталистичким Западом. Због тога су, поред осталог, сваки контакт или сарадња са нестаљинистичком левицом на Западу ван сумње корисни по општу слику југословенске спољне политике у очима међународног радничког покрета. С друге стране, сарадња са западном социјалистичком левицом резултирала је и одређеним политичким утицајем, а неретко и директним бенефитима за југословенску страну у односима са Западом. Тако је, почев од 1950. године, успостављена сарадња или веза са готово свим великим и водећим социјалистичким и социјалдемократским партијама у Западној Европи, британским лабуристима, немачким социјалдемократима, француским, белгијским и швајцарским социјалистима, скандинавским социјалдемократима итд., као и са низом мањих организација или појединаца из кругова западних социјалиста.² Ова сарадња званично се одвијала на партијском нивоу, па је оперативну улогу преузео најпре ЦК КПЈ и његово

² Опширније о наведеним активностима: Čedomir Štrbac, „Britanski laburisti u Jugoslaviji“, *Međunarodni problemi* 4/1987, 543–551; Александар В. Милетић, „Пријем делегације британских лабуриста код маршала Тита у оквиру њихове прве посете Југославији, 1950. године“, *Токови историје* 1/2011, 137–164; Natalija Dimić, „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and West European Left, 1948–1953“, *Acta Historiae* 1/2019, 55–74; Aleksandar V. Miletić, „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)“, *Acta Historiae* 1/2019, 75–87; Aleksandar V. Miletić, „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956“, *Токови историје*, 3/2021, 121–143; Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, in: Srđan Mičić, Jovan Čavoški (eds.), *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* (Belgrade: INIS, 2022); Александар В. Милетић, „Југословенски комунисти и норвешки лабуристи 1951–1956“, *Токови историје* 2/2022, 101–124; Aleksandar V. Miletić, „Balancing Trust: Yugoslav Communists and German Social Democrats (SPD) 1950–1953“, *Istorija* 20. века, 1/2024.

специјално новоформирано одељење (комисија) за међународну сарадњу, а потом ССРНЈ и његова Комисија за међународне односе и везе. На челу ове Комисије налазио се Милован Ђилас све до смењивања са положаја, јануара 1954. године. Дужност председника Комисије омогућила је Ђиласу честе контакте не само са бројним високим представницима или другим појединцима западних социјалиста већ често и са водећим државницима оног времена, што је у неким приликама резултирало и важним бенефитима за државну спољну политику.³ Према томе, имајући у виду Ђиласов положај шефа Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ, може се рећи да је праћење делатности овог партијског тела практично и праћење активности њеног првог човека.

У ово време у Западној Европи дошло је до наглог успона популарности левице, како оне социјалистичке тако и комунистичке, што је без обзира на брзи пад тога тренда оставило трага на политичкој сцени овог дела света, пре свега због утицаја представника овог политичког спектра, независно да ли су се поједине партије налазиле на власти или су деловале у опозицији.⁴ Личност Милована Ђиласа, као човека из најужег руководства КПЈ и водећег идеолога, несумњиво је снажно утицала на развој поменуте сарадње са западном левицом, што се може видети

³ Најистакнутији пример су Ђиласови контакти и пријатељске везе са високим представницима Лабуристичке партије Велике Британије, што је имало директне користи око тајних преговора са Западом за директну помоћ Југославији у наоружању, почетком 1951. године. Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju* (Beograd: Prosveta, 1991), 353–370.

⁴ О положају, деловању и утицају левице у Западној Европи у овом периоду опширније: David Coates, *The Labour Party and the Struggle for Socialism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975); Malcolm B. Hamilton, *Democratic Socialism in Britain and in the Sweden* (Basingstoke: MacMillan Press, 1989); Stephen Padgett William E. Paterson, *A History of Social Democracy in Postwar Europe* (New York: Longman, 1991); Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000* (New York: Oxford University Press, 2002); David Childs, *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945* (London–New York: Routledge, 2002); Peter Van Kemseke, *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965* (Leuven: Leuven University Press, 2006); Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century* (London – New York: I. B. Tauris, 2010); Talbot C. Imlay, *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics, 1914–1960* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

из његове живе активности на том пољу у наведеном периоду, а што је пак свакако доприносило и спољној политици државе и њеном утицају у свету.⁵ У том погледу, разумљиво је и ангажовање Ђиласа од стране југословенског руководства на оним јавним, али исто тако и на оним деликатнијим и „тајним” задацима по том питању. С тим у вези, занимљива је епизода тајног помагања извесних „дисидената” западноевропских појединих комунистичких партија почетком 50-их година, у чему је Милован Ђилас имао запажену улогу. Наиме, радило се о бившим припадницима Комунистичке партије Италије,⁶ Комунистичке партије Шпаније и Комунистичке партије Немачке,⁷ који су крајем 40-их и почетком 50-их

⁵ Опширније о Ђиласовим активностима на том пољу: Александар В. Милетић, *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950–1954)* (Београд: ИНИС, 2019); Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958* (Београд: ISI, 2019); Александар В. Милетић, *Титов емисар Милован Ђилас. Дипломајтско-преговарачке и спољнополитичке активности 1943–1953* (Београд: ИНИС, 2021); Aleksandar V. Miletić, „Unrelized Nordic Dream”. *Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists*, *Токови историје* 3/2015, 89–104; Nikola Mijatov, „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955”, *Istorija 20. veka* 2/2015, 27–43; Mateja Režek, „Milovan Djilas and the British Labour Party 1950–1960”, *Prispevki za novejšo zgodovino* 3/2018, 58–78; Александар В. Милетић, „Милован Ђилас и француски социјалисти 1950–1954”, *Токови историје*, 1/2020, 155–174.

⁶ У питању је била група дисидената Комунистичке партије Италије окупљена око посланика италијанског Парламента Алда Кукија (Aldo Cuccchi) и Валда Мањанија (Valdo Magnani), који су фебруара 1951. иступили из КПИ и основали Раднички покрет Италије (Movimento lavoratori Italiani). Ова група, састављена углавном од бивших припадника италијанских партизана (од којих су неки били учесници НОБ у Југославији), била је антистаљинистички настројена и блиска политици КПЈ. Југословенско руководство је ову групу политички и финансијски тајно помагало, надајући се снажењу југословенског утицаја у Италији, посебно у вези са тада осетљивим питањем Трста и међудржавних граница. Подршка овом покрету обустављена је већ крајем 1953. због његовог слабог резултат и утицаја у политичком животу Италије. Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velim silama 1949–1955* (Zagreb: Globus, 1988), 267–268; Милетић, *Преломна времена*, 200–201.

⁷ После напуштања Комунистичке партије Немачке 1950, група дисидената основала је Независну радничку партију Немачке (Unabhängige Arbeiterpartei Deutschlands). Предводио их је Јозеф Шапе (Josef Shappe) и ова партија је успоставила тесну сарадњу са југословенским комунистима, а из Југославије су све време свога деловања и постојања, од 1950. до 1952, имали финансијску и политичку помоћ. То је Југословенима правило неприлике у односима са највећом немачком левичарском парти-

напустили своје партије и основале нове, радничке или социјалистичке партије, са којима су Југословени ступили у контакт са идејом да преко њих пласирају свој утицај на политички живот на Западу. Ово су три најистакнутије „групе” западноевропских комунистичких дисидената⁸ са којима су југословенски комунисти у првој половини 50-их година одржавали везе и које су, зависно од ситуације, у већој или мањој мери подржавали. Кроз југословенске контакте са шпанским дисидентима могу се сагледати не само непознате или мање познате појединости из Ђиласове политичке биографије већ и једна такође мање позната епизода југословенске спољне политике у овом периоду.⁹

јом, Социјалдемократском партијом Немачке. На крају су Југословени ову партију због њеног слабог резултат и утицаја престали да помажу, а она се 1952. године утасила. Милетић, *Преломна времена*, 201; Aleksandar V. Miletić, „Balancing Trust: Yugoslav Communists and German Social Democrats (SPD) 1950–1953”, *Istorija 20. veka*, 1/2024, 176–178.

⁸ За поменуте групе бивших италијанских, немачких и шпанских комуниста понекад се, како у литератури тако и у изворима (документима), употребљава термин „дисиденти”. Због недовољно прецизне дефиниције у научној историографији овог термина као историјске појаве, одлучили смо се да га у овом раду користимо условно, иако смо склони мишљењу да у доброј мери одговара опису поменутих група, које можемо звати и „отпадницима”. О дисидентству као истраживачкој теми видети: Александар В. Милетић, „Дисидентство као истраживачка тема у савременој српској историографији”, *Хуманизација универзитетџа*, тематски зборник радова са 2. међународног скупа НИСУН, Том 1, ур. Бојана Димитријевић (Ниш: Филозофски факултет, 2013), 464–474.

⁹ Милован Ђилас у својим мемоарима веома сликовито описује ове контакте са западним комунистичким дисидентима: „Вођство, за разлику од нашег апарата, релативно брзо – већ 1949. године – отарасило се илузија да ће доћи до расцепа у комунистичким партијама на сукобу СССР – Југославија. Једино су се к нама из комунистичких партија окренули појединци, и то они који су већ били ‘отпали’ од своје партије, односно који су се разочарали у Москву. Такви су били Шпанци – Феликс Монтиел и Хосе дел Барио. Код Италијана Куки и Мањани, који су се одвојили од своје партије знатно после избијања сукоба СССР – Југославија: пресудан није био тај сукоб, него неслагање са својим вођством... Појавили су се и неки немачки незадовољници: с њима сам се састао илегално у Швајцарској и мој утисак о несналажљивим, ограниченим и неупливним личностима се касније и потврдио. Сарадња са споменутиим Шпанцима и Италијанима, пак, одвијала се без тешкоћа, али и без већег уплива у поменутиим партијама: партије су не само биле ‘стаљинизоване’, него су се управљале према својим интересима – једино су социјалистичке партије размишљале и одлучивале недогматски, према својим проценама односа изазваних су-

Почетак и ток сарадње

Југословенски односи са представницима шпанских социјалиста и представницима шпанских комунистичких дисидената, као и шпанских комуниста, одвијали су се после рата у специфичним околностима. Наиме, пошто су односи са франкистичком Шпанијом били прекинути, бројни шпански левичари, комунисти и социјалисти, живели су у емиграцији по другим државама, покушавајући да ван домовине организују политичко деловање. Власти нове Југославије одржавале су везе са шпанском републиканском емиграцијом и њеном владом у егзилу, са којом су убрзо успостављени и формални дипломатски односи. Тако су и односи са Комунистичком партијом Шпаније (КПШ) у послератном периоду постојали, али су и варирали зависно од политичке ситуације. Пријатељски односи југословенских и шпанских комуниста помућени су након Резолуције Информбироа 1948. и југословенско-совјетског сукоба. Новонастала ситуација ускоро је донела и нове односе између појединих шпанских комуниста и југословенског руководства.¹⁰

У околностима сукоба са СССР-ом, југословенско руководство је крајем 40-их било принуђено на тражење разних савезника, па је тако почело да афирмише односе са неким од бивших чланова КПШ, односно са отпадницима и дисидентима који се нису слагали са просовјетском политиком и односом Москве према Југославији. Тих година је, наиме, у редовима шпанских комуниста дошло до подела, тако што су одређени стари чланови били напустили партију и ускоро формирали нову организацију социјалистичког типа. Радило се о Покрету социјалистичке акције (*Movimiento de Acción Socialista – MAS/MAC*), који су 1950. године основали шпански комунистички дисиденти. Овај пројугословенски покрет, са седиштем у Француској и Мексику, био је све време свог кратког постојања хетерогена и лабава организација која се, без логистичке потпоре с друге стране, ослањала на помоћ из Југославије. Југословенска

кобом СССР – Југославија.” *Milovan Đilas, Vlast i pobuna* (Београд: Književne novine, 1991), 224.

¹⁰ Zoran Bajin, „Југословенски комунисти и шпанска revolucionarna emigracija 1945–1975”, *Istorija 20. veka*, 1/2023, 118–120.

страна је помагала ову организацију, што финансијски, што на друге начине (саветима, медијском промоцијом итд.), све до 1953. године, када је престала да подржава МАС услед његовог слабог утицаја и окренула се шпанским социјалистима. На овај начин, југословенско руководство надало се да ће успети да успостави свој утицај међу шпанском политичком емиграцијом, посебно међу комунистима и социјалистима, али и другим левичарски опредељеним појединцима на Западу.¹¹

Први контакти са шпанским комунистичким дисидентима успостављени су већ на пролеће 1949. године, на иницијативу Шпанаца, са чим је од самог почетка био упознат и Милован Ђилас.¹² Тада се стари шпански комуниста Хосе дел Барио Наваро,¹³ који је убрзо након Резолуције ИБ-а, већ почетком августа 1948, једним текстом, подржао Југославију,¹⁴ обратио једним писмом Радио Београду,¹⁵ а југословенска страна на челу са Ђиласом одмах се заинтересовала „о каквом човеку се ради”.¹⁶ Ускоро долази и до успостављања веза са групом дисидената око Дел Барија Навара, који су тада деловали у емиграцији у Француској.¹⁷ Пошто је почетком 1950. успостављен контакт и са групом око Хесуса Ернандеза¹⁸ у Мексику, у августу исте године формиран је Покрет социјалистич-

¹¹ Милетић, *Преломна времена*, 197–200.

¹² Архив Југославије (АЈ), 507/ IX, ЦК СКЈ, Комисија за међународне односе и везе (КМОВ), Шпанија, 122/III-1, Допис другу Марку, 12. априла 1949.

¹³ Хосе дел Барио Наваро (José del Barrio Navarro, 1907–1989), шпански комунистички и социјалистички политичар, по професији металостругар. Био је најпре члан Комунистичке партије Шпаније, а потом средином 20-их прешао у Јединствену социјалистичку партију Каталоније. Учесник Шпанског грађанског рата, након чега је емигрирао у СССР. Због „антистаљинизма” искључен из партије 1943. Крајем 40-их дошао у контакт са југословенским комунистима и убрзо заједно са Феликсом Монтијелом основао пројугословенски Покрет социјалистичке акције (МАС). До краја живота живео радио у Француској. Умро у Паризу 1989. године.

¹⁴ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-1, После Петог конгреса Комунистичке партије Југославије, 6. август 1948.

¹⁵ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-1, Писмо Хосе дел Барија Радио Београду, 13. марта 1949.

¹⁶ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-1, Допис другу Марку, 12. априла 1949.

¹⁷ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-20, Писмо Карла Мразовића о сарадњи са АС, фебруар 1952.

¹⁸ Хесус Ернандез Томас (Jesús Hernández Tomás, 1907–1971), шпански комунистички политичар и публициста. Као члан КПШ обављао је дужност министра у републиканској

ке акције.¹⁹ Ова политичка организација била је замишљена као „покрет за активирање и уједињавање шпанске емиграције у Француској за борбу против Франка и коминформиста”, а врло брзо проширила се и на чланове у Мексику и другим ваневропским деловима. Покрет је издавао гласило Социјалистичка акција (Acción Socialista), а на челу МАС-а све време налазио се Хосе дел Барио Наваро.²⁰ Поред Дел Барија и Ернандеза, истакнуту и водећу улогу у МАС-у имао је и угледни професор Франсиско Феликс Монтијел,²¹ стари комунистички политичар и бивши посланик у Кортесу.

Одмах по оснивању МАС је успоставио директне и присне везе са Југославијом, а контакте је преузела новооснована Спољнополитичка комисија ЦК КПЈ коју је предводио Милован Ђилас,²² као и југословенска дипломатско-конзуларна представништва у Паризу и Мексику. Југословени су од почетка успоставили контролу над МАС-ом и током наредне три године активно одржавали везе са њима.²³ Тако је већ у сеп-

влади Шпаније током грађанског рата. Након рата емигрирао у СССР, а након тога прелази у Мексико. Из партије је искључен 1944. због свог антистаљинизма. Почетком 50-их година, заједно са Хосе дел Бариом Наваром и Феликсом Монтијелом основао Покрет социјалистичке акције. До краја живота живео у Мексику. Објавио књигу мемоара *Био сам Стаљинов министар (Велика издаја)*, у којој је описао своја сећања из грађанског рата. Ова књига објављена је 1953. и у Југославији под прилагођеним насловом: Хесус Ернандес, *Републиканска Шпанија и СССР* (Београд: Култура, 1953).

¹⁹ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-20, Писмо Карла Мразовића о сарадњи са АС, фебруар 1952; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-6, Разговор друга Беблера са Језусом, Картоном и Хиеро Муриелом, 9. јануар 1951.

²⁰ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-20, Писмо Карла Мразовића о сарадњи са АС, фебруар 1952.

²¹ Франсиско Феликс Монтијел (Francisco Félix Montiel Gimenez, 1908–2005), шпански комунистички политичар и универзитетски професор. Између два рата члан Комунистичке партије Шпаније и посланик у шпанском Кортесу. Учесник Шпанског грађанског рата. Искључен из КПШ 1948. због антистаљинистичких ставова. Један је од оснивача Покрета социјалистичке акције. Живео на Куби, у Перуу и Шпанији. Умро је у Лими 2005. године.

²² Упечатљива је чињеница да је истог месеца у званичној посети Југославији боравила и репрезентативна делегација Лабуристичке партије Велике Британије, чији је домаћин био Милован Ђилас, као председник Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ. Ова подударност сликовито говори о живој активности поменутог тела на чијем се челу налазио Ђилас већ у првој години свог постојања. Видети: Милетић, *Преломна времена*, 99–114.

²³ Видети: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-20, Писмо Карла Мразовића о сарадњи са АС, фебруар 1952.

тембру 1950, формално на позив удружења интербригадиста, организована и посета делегације МАС-а Југославији.²⁴ На челу делегације, званично, налазио се генерал Хозе Рикелме, али су прави предводници и координатори били Хосе дел Барио и Феликс Монтијел. За месец дана, колико је делегација боравила у Југославији, шпански гости имали су прилике да изблиза упознају земљу, друштво и стекну, за Југословене без сумње веома важан, утисак о лажности и неистинитости информбировске пропаганде.²⁵ Организација и деловање вођства МАС-а, пре свега на персоналном нивоу, није била јединствена, што је у његовим круговима производило размимоилажења, па и отворене сукобе.²⁶ То је свакако представљало кочницу у динамици деловања, што су Југословени настојали да промене. Тај задатак био је један од приоритета југословенске стране током 1951, што се види у њеним напорима да помири и обједини француско и мексичко крило покрета.²⁷ Тако је дошло и до сарадње на изради програма МАС-а, чију је прву верзију на бази договора између аутора програмског нацрта Дел Барија и Милована Ђиласа требало послати и југословенској страни на ревизију.²⁸ Уосталом, све најважније активности МАС-а редовно су праћене и о томе је извештавана Спољнополитичка комисија и њен шеф Ђилас.²⁹

Интензивна сарадња југословенских комуниста и МАС-а настављена је током друге половине 1951. године, што је резултирало доласком једне групе шпанских емигрантских републиканских представника

²⁴ Видети: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-3, Шпанска делегација са Ј. дел Бариом на челу, септембар 1950.

²⁵ Bajin, „Jugoslovenski komunisti i španska revolucionarna emigracija 1945–1975”, 121–122.

²⁶ Видети: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Писмо Карла Мразовића Комисији за међународна питања ЦК КПЈ, 20. април 1952; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Циркулар дирекције АС свом огранку у Мексику; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Писмо Родољуба Чолаковића Срђану Прици, 21. мај 1952.

²⁷ Bajin, „Jugoslovenski komunisti i španska revolucionarna emigracija 1945–1975”, 122.

²⁸ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-14, Забелешка о текућим проблемима Accion Socialista и о разговору са Дел Бариом и Монтијелом, одржаном 25. јуна 1951; видети и: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-10, АС – програм и организациона питања.

²⁹ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-9, Депеша од 12. априла 1951; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-9, Депеша од 28. маја 1951.

у Југославију од 21. октобра до 13. новембра 1951.³⁰ У тој групи налазили су се еминентни представници МАС-а Хосе дел Барио Наваро, Хесус Ернандез, Хиеро Муријел и Фелисијано Паез. Њих је 1. новембра примио Тито, а дан пре тога имали су састанак са Милованом Ђиласом. Овај састанак је организован као нека врста „предигре” за планирани сусрет са представницима МАС-а у Паризу, где је Милован Ђилас требало да бодрави као члан југословенске делегације на Шестом заседању Генералне скупштине ОУН. Ђилас је то Шпанцима тада и напоменуо, да ће то бити састанак „за измену мисли о општим политичким питањима а да би се о проблему Шпанаца и *Action socialista* могло боље дискутовати у Паризу“, па је стога, како је у записнику прибележено, „читав састанак текао у том духу”.³¹ Прва тема био је актуелни Скуп мира, који се тада одржавао у Загребу и на коме су и Шпанци „један део времена” били присутни.³² Скуп су Шпанци генерално оценили „позитивно”, уз извесне примедбе попут тога да му је евентуална слабост што „није поставио конкретна питања” и попут 4. тачке Резолуције, којом су били отворено незадовољни јер је по њима отварала „врата уласку и Франкове Шпаније”.³³ Посебан осврт био је на актуелна питања из сфере спољне политике, где су Шпанци на постављено питање могућег споразума Истока и Запада, од Ђиласа добили одговор да он у то не верује, али да се прибојава друге „комбинације”, савеза „Черчил–САД”. Шпанци су изразили и бојазан од притиска САД на Југославију.³⁴ На молбу да изнесе своје мишљење о МАС-у, Ђилас је то заобишао одговором да ће о тој теми са њима дискутовати у Паризу.³⁵ Нејединствен став Шпанци су показали по питању учешћа Франкове Шпаније на страни западних сила у случају инвазије

³⁰ Видети: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-30, Делегација МАС-а у Југославији, 21. октобар – 13. новембар 1952 (треба 1951. прим. А. М.).

³¹ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-30, Забелешка о разговору између друге Ђиласа и Шпанаца (Хернандеса, Муриела, Дел Барија и Паеза), одржаном 30. октобра 1952 (треба 1951. прим. А. М.).

³² АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-30, Извештај о гостовању претставника шпанских републиканских партија и организација.

³³ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-30, Забелешка о разговору између друге Ђиласа и Шпанаца (Хернандеса, Муриела, Дел Барија и Паеза), одржаном 30. октобра 1952 (треба 1951. прим. А. М.).

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

СССР-а на Европу. Једни су били за одбрану Шпаније, па макар и Франкове, други су били против. Ђилас се по том питању сложио са Ернандезом у ставу да би требало пружити отпор совјетској инвазији.³⁶ Стиче се утисак да је састанак био у знатној мери формализован, без превелике присности и непосредности, а да је Ђилас чак показао и извесну дозу уздржаности. Међутим, тада је прецизирано оно што ће се детаљније разматрати на планираном састанку у Паризу, а односило се на „теоријска питања”, „питање покрета Шпанаца”, питање МАС-а као „посебно” и још на нека „практична питања”.³⁷

Иницијатива за сусрете са Милованом Ђиласом потицала је углавном од Шпанаца, а карактеристичан је и податак, који нам доста говори о нејединству вођства МАС-а, да су за финансијску помоћ коју су примали од Југославије знали само поједини руководиоци, док неки, попут Ернандеза, са тим нису били упознати. Био је то дискретан захтев од стране Шпанаца приликом сусрета са Ђиласом.³⁸ Но, састанак са представницима МАС-а, који је планиран, уприличен је у Паризу 2. децембра 1951. и на њему су детаљно разматрана питања везана за покрет. На необично дугом, седмочасовном састанку, са југословенске стране су били Милован Ђилас, Владимир Дедијер, Драго Рафај и Војо Даковић, а са шпанске Хесус Ернандез, Хосе дел Барио, Антонио Хиеро-Муријел и Феликс Монтијел.³⁹ Шпанци су на састанку поднели извештај о раду и генерално изнели став (Дел Барио) о организовању и деловању покрета у последње време (питање проширења базе чланства, децентрализација, деидеологизација, јаснији приступ питању односа према СССР-у у светлу коминформског односа према Југославији). Посебно питање које је Шпанце заокупљало била је дилема да ли покрет МАС треба претворити у партију, као и питање ефикасности руководства, са предлогом стварања ширег колективног руководства.⁴⁰ Прекидајући их, Ђилас им је оштро замерао неефикасност уз примедбу да се сада „растура и оно што

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ AJ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-30, Предлог састанка са другом Ђиласом.

³⁹ AJ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-17, Записник са састанка одржаног 2. децембра 1951. са руководством Acción Socialista.

⁴⁰ Исто, 2–3.

сте били створили”. На састанку је било видљиво очито неслагање међу присутним Шпанцима, што је остављало несумњиво лош утисак на Југословене, јер је та чињеница представљала реалну опасност по потенцијалну ефикасност покрета.

Хосе дел Барио је изнео свој став да МАС треба да прерасте у партију, али партију „новог карактера”, која би се разликовала и од социјалдемократског и од комунистичког типа партије. „Ми треба да имамо своју оригиналну платформу борбе не само за социјализам, већ и наших акција противу франкизма. По својој унутрашњој структури треба да будемо демократска партија.” Дел Барио је изнео и дилему која се у покрету водила по питању да ли такву партију треба основати у земљи или у емиграцији. У том погледу је усвојен став да партију треба формирати у емиграцији, под условом да се створи „једна шира база, тојест уколико таква база буде довољно јака и способна да руководи и организује масе по повратку у земљу”.⁴¹ Дел Барио је такође нагласио да МАС настоји да обједини антифашисте у емиграцији, али му на том путу стоји тврдокорни став шпанских комуниста,⁴² притом напомињући и то да је он лично ипак против обједињавања целокупне емиграције.⁴³

Феликс Монтијел је испољио отворено неслагање, изnoseћи став да је за то да МАС треба сагледавати примарно као свенародни антифранкистички покрет и да је погрешно разумевати га као „резултат кризе КП Шпаније”.⁴⁴ Ђиласа је посебно занимало питање које се односило на могућност преображаја покрета у партију, па се по тој основи сложио са Монтијелом да не треба стварати партију „лењинског типа”, уз напомену о вођењу рачуна о идеолошком правцу и да је по дефиницији сваки антифашистички и демократски покрет по свом идеолошком профилу социјалистички: „По мом мишљењу сваки антифашистички и демократски покрет мора бити и социјалистички. Када је он истински демократски, наравно не у коминформистичком смислу, он обавезно мора бити и социјалистички.”⁴⁵

⁴¹ Исто, 2–3.

⁴² Исто, 3.

⁴³ Исто, 4.

⁴⁴ Исто, 4–5.

⁴⁵ Исто, 6.

Монтијел је на то додао и да се противи томе да МАС треба да чине само отпадници од Комунистичке партије Шпаније, што је последица погрешног приступа у деловању, који привлачи само комунисте: „Наше обраћање људима је било такво да су га могли разумети и прихватити само комунисти. На пример, само комунисти су могли разумети нашу критику СССР-а и Коминформа. Сви други су из тога закључивали да се ради о некој дискусији између нас и коминформиста... За многе републиканце Руси нису тако црни као што су за нас.”⁴⁶ У вези са тим је напоменуо да многи људи у Шпанији не виде СССР као агресора у оној мери у којој га тако виде припадници МАС-а, већ напротив, многи у совјетској интервенцији виде „спас од Франковог режима”.⁴⁷ Зато је по њему потребно створити приступ у односу на СССР који би био разумљив целом свету. До сада МАС је имао такав имиџ да га људи нису могли сагледавати другачије него као покрет „комунистичких дисидената”.⁴⁸

Милован Ђилас је такође посебно нагласио Шпанцима да се не ослањају превише на Југославију која има специфично искуство, већ да развијају сопствени начин деловања у условима којима располажу. „Пут ка власти неће бити исти нигде другде као у Југославији. Ми смо дошли на власт у условима окупације. Када се говори о шпанској револуцији потребно је пре свега знати шта хоће шпански народ, потребно је наћи паролe око којих ће се тај народ окупити и прићи анализи путева на основу тога, а не схватања која потичу још од пре рата у Шпанији.”⁴⁹ „На основу свега што је у овој дискусији изнесено”, напомињао је Ђилас, „јасно произилази да су Шпанци ти који треба да нађу пут. Ми вам можемо дати помоћ и материјалну и идеолошку, али не и линију. Ми са вама можемо дискутовати и у будућности, можда и у штампи”.⁵⁰

Југословенска страна је спремна да помогне, поручивао је Ђилас, али притом не жели да се меша у унутрашња питања МАС-а нити да решава унутрашња неслагања (Дел Барио – Монтијел). „Они су оба двојица за нас добри другови који се боре за социјализам. Њихов неспоразум је ствар вашег покрета и није на нама да тај неспоразум решавамо. Таква пи-

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, 7.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто, 12–13.

⁵⁰ Исто, 13.

тања ми не можемо да решавамо из Београда, нити давати мишљења ко има а ко нема право. Овај наш став треба имати у виду. Ми желимо остати у добрим односима са свима вама.”⁵¹ Ђилас је том приликом изнео своје мишљење да се у принципијелним и у основним питањима слаже са Ернандезом, да се са Монтијелом слаже у свим питањима сем у питању „треба ли или не основати социјалистички покрет”. Ту је Ђилас нагласио да се слаже са Ернандезом да не треба оснивати „неку групацију незадовољних комуниста отпалих од КП Шпаније”,⁵² као и да се слаже са његовим ставом да један покрет оваквог типа у себи мора имати „један елеменат свесног социјализма” и да је против стварања покрета „лењинског типа”.⁵³ У том погледу је додао и да сматра „да је потребно оријентисати се на дужу етапу борбе за социјализам у Шпанији”.⁵⁴

Југословенска страна је очигледно гајила извесне симпатије за Хесуса Ернандеза, што је било видљиво и на састанку у Паризу, а што се с друге стране није допало осталим члановима вођства МАС-а. То су отворено и замерили југословенским представницима. На то је реаговао Ђилас, увиђајући очигледно опасност од међусобне сујете код Шпанаца, што би водило у продубљивање ионако присутног неслагања. Трудећи се због тога да буде јасан и одмерен, Ђилас је присутнима поручио: „У нашем Централном комитету нема никаквог неповерења према Монтиелу и ја уопште не желим да о томе говорим. На почетку сам рекао да не желимо да се мешамо у такве ствари. У овој дискусији казао сам своје мишљење у погледу развијања *Accion socialista*: на начин како је то изнео Монтиел или на начин како је то изнео Хернандез. Ја делим мишљење Хернандеза.”⁵⁵

На крају је Владимир Дедијер предложио неке конкретне кораке у даљој сарадњи. Присутнима је изнео предлог за покретање једне међународне ревије за идеолошку дискусију, поручујући да по том питању доста очекује од Шпанаца. Такође је Шпанцима поручио и да би убудуће требало да одржавају директне везе са југословенским Централним комитетом, а да су људи у иностранству само техничка потпора.⁵⁶

⁵¹ Исто, 12.

⁵² Исто.

⁵³ Исто, 13.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

Ойадање и крај сарадње

Још на пролеће 1951. у југословенском руководству је уочена тенденција која води у запостављање свих осталих шпанских емигрантских партија и организација услед велике пажње која је усмерена ка подршци МАС-у.⁵⁷ Почетком 1952. године, без обзира на раније постигнути договор у Паризу са Ђиласом о стварању покрета са ширим капацитетом за придобијање нових присталица, било је очигледно јасно да МАС као покрет од почетка представља хетерогену организацију, што недвосмислено отупљује његову оштрицу у практично-оперативном раду.⁵⁸ Током 1952. године криза МАС-а се продубила услед неслагања у руководству, па је ускоро дошло и до распада мексичког крила покрета.⁵⁹ У лето 1952, одлуком француских власти, распуштено је и француско крило МАС-а.⁶⁰ Ова организација и њено деловање били су законски забрањени у Француској, иако су поједини представници МАС-а наставили полуилегални рад.⁶¹

У међувремену је дошло до структуралних партијских промена у Југославији, КПЈ је прерастао у СКЈ, а почетком 1953. Спољнополитичка комисија прешла је у надлежност новоствореног Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). Ђилас је и даље остао надлежан за везе са страним покретима и партијама, али је и по његову политичку судбину почео да дува неповољан ветар. У сада Комисији за међународне односе и везе ССРНЈ било је јасно да се курс према шпанској емиграцији

⁵⁷ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-11, Проблеми нашег даљег рада са шпанском емиграцијом, април 1951.

⁵⁸ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-20, Писмо Карла Мразовића о сарадњи са АС, 20. фебруар 1952.

⁵⁹ Видети: АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Писмо Карла Мразовића Комисији за међународна питања ЦК КПЈ, 20. април 1952; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Циркулар дирекције АС свом огранку у Мексику; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Писмо Родољуба Чолаковића Срђану Прици, 21. мај 1952; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Писмо Родољуба Чолаковића Карлу Мразовићу, 21. мај 1952; АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Из Мексика, 18. август 1952.

⁶⁰ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-26, Информација специјално за Комисију за везу са иностранством КПЈ, јул 1952.

⁶¹ АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Шпанија, 122/III-22, Специјална информација, 22. новембар 1952.

мора окренути од депласираног МАС-а ка ширим круговима шпанске емиграције. Посебно се имало у виду повезивање са шпанским социјалистима у егзилу, односно са представницима емигрантског дела старе Шпанске социјалистичке радничке партије (Partido Socialista Obrero Español – PSOE/ПСОЕ), забрањене у Шпанији после Франковог доласка на власт. С обзиром на лоше односе ПСОЕ и водећих људи МАС-а, средином 1953. године Југословени су се без оклевања определили за много снажнију, традиционалнију и утицајнију ПСОЕ, што је за представнике МАС-а била непријатна чињеница.⁶²

Убрзо се у југословенском руководству десио снажан потрес када је јануара 1954. године, на Трећем (ванредном) пленуму ЦК СКЈ, са свих државних и партијских функција смењен Милован Ђилас. То је значио и крај његове дужности у Комисији за међународне односе и везе. Овај догађај бурно је одјекнуо у свету, посебно међу представницима западне социјалистичке и социјалдемократске левице, са којима је Ђилас протеклих година створио не само контакте и везе, што је без сумње доприносило ширењу југословенског утицаја у Западној Европи, већ је успоставио и лична чврста познанства, стекао лични углед, па и лична пријатељства. Реакције су биле различите, од крајње негативних до помирљивих или уздржаних. Ђилас је политички убрзо ипак заборављен у званичним круговима западних партија и покрета (што не значи и у западној јавности), јер је руководством партија, од којих су многе биле на власти, више значио добар однос са властима у Југославији него судбина једног политичког дисидента.⁶³ Међутим, поједини представници западних покрета, попут дезоријентисаног МАС-а, искористили су Ђиласову смену за покушај сваљивања кривице за сопствени неуспех у односима са Југославијом и југословенску преоријентацију на шпанске социјалисте на његову личност и сарадњу са њим.⁶⁴ То је, међутим, остало без неког већег одјека.

Закључак

У склопу југословенских активности око контаката и сарадње са западноевропском левицом почетком 50-их година, искуство са комуни-

⁶² Bajin, „Jugoslovenski komunisti i španska revolucionarna emigracija 1945–1975”, 126–127.

⁶³ Видети: Милетић, *Преломна времена*, 225–252.

⁶⁴ Bajin, „Jugoslovenski komunisti i španska revolucionarna emigracija 1945–1975”, 128.

стичким дисидентима није допринело у већој мери пласирању утицаја Југославије у западном свету. Тако је било и са шпанским дисидентима из покрета МАС. Сама улога Милована Ђиласа у овим активностима, коју смо покушали да испратимо и детаљније осветлимо, пружа нам, међутим, не само јасније сагледавање чињеница у прецизнијем третирању појединости и разјашњавању претходних недоумица или белина, како из сегмента партијско-државне спољне политике тако и његове политичке биографије, већ и увид у једну специфичну методологију индивидуалног рада на пољу деликатнијих или тајних задатака. Као шеф Спољнополитичке комисије ЦК, посебног тела формираног за те намене, Ђилас је био централна личност у одлучивању и координатор на пољу теренског деловања. Суштински, све главне одлуке биле су практично везане за његову функцију. Иако се, због бројних других обавеза и задужења, није превише и често састајао са представницима МАС-а, они додири и директни сусрети које смо имали прилике да детаљније сагледамо, били су у великој мери одлучујући. Његове смернице, директиве и друге интервенције, сводиле су се на сагледавање меритума и суштине проблема, да би на основу тога доносио одлуке. То се најбоље види у светлу контекста догађаја и тока ствари у процесу кратко-трајне сарадње са МАС-ом. Шпански дисиденти нису показали квалитет и дораслост сложеној ситуацији, пре свега због испољеног нејединства и личних сујета, из чега је проистицала и слаба организација и деловање. Југословени, на челу са Ђиласом, то су релативно брзо увидели, покушали да поправе и среде ствари непосредно на терену, пружајући савете и предлоге, али без жеље за мешањем или арбитрирањем унутар самог покрета. Због слабог резултата МАС-а, његове неефикасности и губљења утицаја међу шпанском емиграцијом, југословенска страна је одлучила да престане да подржава ову организацију и постепено преусмери пажњу на шпанске социјалисте у егзилу. Без обзира на Ђиласову политичку судбину пада са власти, која се некако поклопила и са напуштањем МАС-а, његове раније смернице и одлуке свакако су томе у доброј мери имале удела.

Резиме

У ситуацији апсолутне политичке, економске и војне изолације са Истока, од СССР-а и његових сателита, после Резолуције Информбироа 1948, југословенско руководство било је принуђено да тражи алтернативне

путеве за дипломатски и политички „пробој” у свет, што је подразумевало стицање нових савезника, посебно оних на Западу. Једна од тих алтернативних могућности била је и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица, која је после Другог светског рата у Западној Европи била у успону. Као снаге оне левице које нису биле под совјетским утицајем или контролом, југословенском вођству се учинила као погодна за сарадњу. Тако је у првој половини 50-их година дошло до контакта и сарадње са водећим социјалистичким партијама на Западу. Једна од опција били су и западноевропски комунистички дисиденти, односно отпадници од комунистичких партија Италије, Шпаније и Немачке. Милован Ђилас, водећи партијски идеолог и један од најутицајнијих људи из врха југословенске власти, био је у то време задужен за контакте са западном левицом, као председник Спљонополитичке комисије ЦК КПЈ. Посебан процес сарадње остварен је у том периоду и са шпанским емигрантима и дисидентима из редова Комунистичке партије Шпаније. Ова група дисидената формирала је почетком 50-их своју политичку организацију, Покрет социјалистичке акције (МАС), са којом је југословенска страна одмах успоставила везе и почела да их помаже и финансира. Целокупан процес сарадње од неколико година (до 1953) одвијао се преко Спљонополитичке комисије и њеног шефа Милована Ђиласа. Сарадња је обављана путем индивидуалних контаката, посета делегација, састанака, размена мишљења итд. Када МАС, пре свега због хетерогености и нејединства вођства, није показао резултате, југословенска страна је престала да га помаже, а покрет се постепено угасио. Ђиласова улога састојала се не само у координисању сарадње и организацији контаката, већ и у саветима, примедбама, идеолошким и политичким интервенцијама, што је као метод рада не само знатно обогатило искуство југословенске (тајне) активности на пољу спољне политике већ и допринело ширењу утицаја на разне политичке кругове на Западу.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Arhiv Jugoslavije, Fond 507/IX СК SKJ, (Komisija za međunarodne odnose i veze)

Објављени извори – Published sources

- *Balkanski pakt 1953/1954*, priređivači dr Milan Terzić, dr Mihajlo Basara, Nemanja Milošević, Miljan Milkić, DMITAR Tasić i Tatjana Lečić. Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005.

Литература – Secondary works

- Aleksić, Vesna. „Nacionalni odbor za slobodnu Evropu i poseta delegacije američkog Kongresa Jugoslaviji 1952. godine”, *Tokovi istorije* 2(2019), 111–133. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2019.2.ale.111-133>
- Bajin, Zoran, „Jugoslovenski komunisti i španska revolucionarna emigracija 1945–1975”, *Istorija 20. veka* 1(2023), 117–138. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.baj.117-138>
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000.
- Bondžić, Dragomir. *Misao bez pasoša: međunarodna saradnja Beogradskog univerziteta 1945–1960*. Beograd: ISI, 2011. (Cyrillic)
- Childs, David. *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*. London–New York: Routledge, 2002.
- Coates, David. *The Labour Party and the Struggle for Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dimić, Natalija. „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and West European Left, 1948–1953”, *Acta Historiae* 1(2019), 55–74. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2019.03>
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.
- Eley, Geoff. *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Ernandes, Hesús. *Republikanska Španija i SSSR*. Beograd: Kultura, 1953. (Cyrillic)
- Hamilton, Malcolm B. *Democratic Socialism in Britain and in the Sweden*. Basingstoke: MacMillan Press, 1989.

- Ilić, Saša. „Kvekeri o Jugoslaviji 1950. godine”, *Historijska traganja* 22(2023), 123–152. DOI: <http://dx.doi.org/10.51237/issn.2774-1180.2023.22.123>
- Imlay, Talbot C. *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics, 1914–1960*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Kemseke, Peter Van. *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965*. Leuven: Leuven University Press, 2006.
- Laković, Ivan. *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.
- Mijatov, Nikola. „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955”, *Istorija 20. veka* 2(2015), 27–43. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2015.2.mij.27-43>
- Mijatov, Nikola. *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958*. Beograd: ISI, 2019.
- Miletić, Aleksandar V., „Balancing Trust: Yugoslav Communists and German Social Democrats (SPD) 1950–1953”, *Istorija 20. veka* 1 (2024), 167–182. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2024.1.mil.167-182>
- Miletić, Aleksandar V., „Disidentstvo kao istraživačka tema u savremenoj srpskoj istoriografiji”. *Humanizacija univerziteta*, tematski zbornik radova sa 2. međunarodnog naučnog skupa NISUN, ur. Bojana Dimitrijević, 464–474. Niš: Filozofski fakultet, 2013. (Cyrillic)
- Miletić, Aleksandar V., „Jugoslovenski komunisti i norveški laburisti 1951–1956”, *Tokovi istorije* 2(2022), 101–124. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.2.mlt.101-124>
- Miletić, Aleksandar V., „Milovan Đilas i francuski socijalisti 1950–1954”, *Tokovi istorije* 1(2020), 155–174. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.1.mil.155-174>
- Miletić, Aleksandar V. „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, in: *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*. Srđan Mičić, Jovan Čavoški (eds.), 282–356. Belgrade: INIS, 2022.
- Miletić, Aleksandar V. *Prelomna vremena. Milovan Đilas i zapadnoevropska socijalistička i socijaldemokratska levica 1950–1954*. Beograd, INIS, 2019. (Cyrillic)

- Miletić, Aleksandar V., „Prijem delegacije britanskih laburista kod maršala Tita u okviru njihove prve posete Jugoslaviji 1950”, *Tokovi istorije* 1(2011), 137–164.
- Miletić, Aleksandar V. „The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953)”, *Acta Historiae* 1(2019), 75–87.
- Miletić, Aleksandar V. *Titov emisar Milovan Đilas. Diplomatsko-pregovaračke i spoljnopolitičke aktivnosti 1943–1953*. Beograd: INIS, 2021.
- Miletić, Aleksandar V., „‘Unrealized Nordic Dream’. Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists”, *Tokovi istorije* 3/2015, 89–106. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2015.3.mil.89-106>
- Miletić, Aleksandar V., „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956”, *Tokovi istorije* 3(2021), 121–143. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.3.avm.121-143>
- Padgett, Stephen, William E. Paterson. *A History of Social Democracy in Postwar Europe*. New York: Longman, 1991.
- Režek, Mateja. „Milovan Djilas and the British Labour Party 1950–1960”, *Prispevki za novejšo zgodovino* 3(2018), 58–78. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.58.3.04>
- Sassoon, Donald. *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. London–New York: I. B. Tauris, 2010.
- Štrbac, Čedomir, „Britanski laburisti u Jugoslaviji”, *Međunarodni problemi* 4(1987), 543–551.
- *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, priredio Ljubodrag Dimić. Beograd: Filozofski fakultet, Arhiv SCG, INIS, 2008.
- Životić, Aleksandar. *Vašingtonska konferencija 1951*. Beograd: Zavod za udžbenike, INIS, 2015. (Cyrillic)

SUMMARY

Aleksandar V. Miletić

ON A SECRET MISSION. MILOVAN DJILAS AND THE SPANISH COMMUNIST DISSIDENTS (1950–1953)

ABSTRACT: Faced with the challenges of strong foreign policy isolation, the Yugoslav leadership in the early 1950s was busy looking for an opening into the international political scene, especially in the West. In this sense, contacts with various representatives of the Western European left were very important and useful. This article offers a historiographical analysis of a lesser-known episode in the political biography of Milovan Djilas - his involvement in the Yugoslav leadership's strategy to exert influence on the Western political scene through Spanish communist dissidents in exile and their political organization, the Movement of Socialist Action (MAS).

KEYWORDS: Milovan Djilas, Spanish Emigrants, Communist Dissidents, The Movement of Socialist Action

In conditions of complete political, economic and military isolation from the East, from the USSR and its satellites, after the Cominform Resolution of 1948, the Yugoslav leadership was forced to seek alternative paths for a diplomatic and political opening into the world, which implied acquiring new allies, especially those in the West. One such alternative possibility was the Western European socialist and social democratic left, which was on the rise in Western Europe after World War II. As left-wing parties independent of Soviet influence or control, they appeared to the Yugoslav leadership as suitable partners for cooperation. Consequently, during the first half of the 1950s, contacts and collaboration were established with the leading socialist parties in the West. One of the options was also Western European communist dissidents from the communist parties of Italy, Spain and Germany. Milovan Djilas, the leading party ideologist and one of the most influential people at the top of the Yugoslav government, was at that time in charge of contacts with the Western left, as the chairman of the Foreign Policy Commission

of the Central Committee of the CPY. In the early 1950s, this group of dissidents formed their own political organization, the Movement of Socialist Action (MAS), with which the Yugoslav side promptly established ties, offering both political support and financial assistance. The entire cooperation for several years (until 1953) was carried out through the Foreign Policy Commission and its chairman, Milovan Djilas. In practice, cooperation was carried out through individual contacts, delegation visits, meetings, exchange of views, etc. When the MAS, primarily due to the heterogeneity and disunity of its leadership, failed to show results, the Yugoslav side stopped helping, and the movement gradually died out. Djilas's role extended beyond coordinating cooperation and organizing contacts, he also provided advice, commentary and ideological and political "interventions". These activities significantly shaped the Yugoslav approach to covert operations in the sphere of foreign policy and contributed to the expansion of its influence within various political circles in the West.